

КРИСТОФЕР МАРЛО

ТРАГІЧНА
ІСТОРІЯ
ДОКТОРА
ФАУСТА

*Драматична
поема*

Кристофер Марло (1564—1593) — великий англійський поет і драматург. Син швеця, він зміг закінчити Кембріджський університет і присвятив себе театрові, спершу як актор, потім як драматург. За вільнодумство, атеїзм і республіканські погляди був убитий агентами таємної поліції в одній із лондонських таверн.

Кристофер Марло у своїй творчості поєднував класичну античну традицію і гуманізм Відродження з реалізмом народного театру. Він проклав шлях Шекспірові, збагативши англійську драматургію образністю й інтонаціями ліричної поезії, народним словом. В одній з літературознавчих легенд Марло навіть приписується авторство деяких трагедій Шекспіра. Величезною заслугою Марло є те, що він є одним із творців англійської гуманістичної трагедії, зробивши її героєм людину з могутнім розумом і волею; людину, яка повстала проти середньовічного ладу й релігійних догм. Таким і є доктор Фауст в «Трагічній історії...» Сюжет для цієї драматичної поеми Кристофер Марло запозичив з німецької народної книги про Фауста, вченого і чорнокнижника. В образі доктора Фауста Марло вперше у світовій літературі показав ученого, для якого знання — це все; який зрікається облудної релігії і мріє про підкорення природи.

Вперше твір Кристофера Марло про доктора Фауста було видруковано 1604 року. Згодом до нього виконавцями й поетами додавалися окремі рядки, репліки й навіть сцени. З оригінального тексту було вилучено окремі сміливі думки, згладжено й нівельовано гострі антирелігійні місця.

Пропонований переклад зроблено за первісним текстом твору. Це перша спроба відтворити «Трагічну історію доктора Фауста» українською мовою.

ДІЙОВІ ОСОБИ:

ПАПА
КАРДИНАЛ ЛОТАРІНГСЬКИЙ
ІМПЕРАТОР КАРЛ П'ЯТИЙ
ГЕРЦОГ АНГАЛЬТСЬКИЙ
ДОКТОР ФАУСТ
ВАЛДЕС } — друзі Фауста
КОРНЕЛІЙ }
ВАГНЕР — слуга Фауста
БЛАЗЕНЬ
РОБІН
РАЛФ
ГЕРЦОГІНЯ АНГАЛЬТСЬКА
ЛЮЦИФЕР
ВЕЛЬЗЕВУЛ
МЕФІСТОФЕЛЬ
ДОБРИЙ АНГЕЛ
ЗЛИЙ АНГЕЛ
СІМ СМЕРТНИХ ГРІХІВ
ДИЯВОЛИ
Духи в подобі ОЛЕКСАНДРА ВЕЛИКОГО,
його коханки і ЄЛЕНИ ТРОЯНСЬКОЇ

Шинкар, баришник, лицар, старий, студенти, ценці, почет.

Драматична поема ілюстрована малюнками та гравюрами майстрів XVII—XVIII ст. ст.

ХОР.

Не в битві на рівнині Тразіменській,
Де Карфаген завдав поразки Риму,
Не в пустошах кохання при дворах
Володарів, на силі підупалих;
Не похвалою подвигам безумним
Прославить вірш небесний наша муза.
О ні, панове. Ми розкажем вам
Про долю Фауста; чи добра чи лиха —
Судить самі, поблажливо й терпляче.
Ми починаємо з його дитинства.
Походження незнатного, наш Фауст
Родився у німецькім місті Рода:
Змужнівши, він у Віттенберг подався
До дядька, де зайнявся богослів'ям,
І успіхів досяг таких у нім,
Що всіх схоластів швидко перевёршив
У диспутах з питань теологічних,
Звання почесне доктора здобувши.
І, сповнений гордині, він сягнув
На крилах воскових, куди не треба:
Віск розтопивши, відомстило небо —
Науки пересичений плодами,
Узявся до диявольських занять,
І стала некромантія¹ проклята
Дорожча Фаусту за все на світі,
А магія — миліш душі спасіння...
І ось він у своєму кабінеті.

¹ Некромантія — одна з магічних «наук» — уміння викликати душі померлих.

Сцена I

ФАУСТ у кабінеті.

ФАУСТ.

Що ж, до роботи, Фаусте! Поринь
У глиб наук, які ти сповідаєш.
На вигляд будь побожний, як раніше,
Та суть усіх наук збагнути прагни —
За Аристотелем живи й умри.
О, «Аналітико», моє замилювання!

(*Читає.*)

«Буть сильним в спорі — логіки мета».
Вона хіба на більше неспроможна?
Читать дарма — ти це опанував!
Ум Фауста тривожить важливіше:
Прощай, on sai me on! ¹ Привіт, Галене!
«Ubi desinit philosophus, ibi incipit medicus»².
Будь лікарем і накопичуй злото,
І ввічні себе зціленням чудесним.

(*Читає.*)

«Здоров'я — медицини ціль найвища».
Хіба ти не досяг мети цієї?
Слова твої — закон у медицині,
Твої рецепти, завдяки яким
Міста і села від чуми зцілились
Та інших лих, вже пам'ятками стали.
І все ж ти, Фаусте, лише людина!
Якби ти людям дати міг безсмертя
Чи вмерлих повернути до життя,
То фах твій гідний був би вшанування.
Геть медицину! Де Юстиніан?

(*Читає.*)

¹ Суше і не суше (*давньогрецьк.*)

² Там, де закінчується філософ, починається лікар (*лат.*).

«Si una eademque res legatur duobus,
Alter rem, alter valorem rei, etc»¹.
Взірець прекрасний дріб'язкових спадщин!

(Читає.)

«Exhaereditare filium non potest pater nisi...»²
Ось він який, предмет правовідносин,
Основа юрисдикції — закон!
Це наймитів корисливих юдоль,
Що всеу витрачають свої сили —
Така наука рабська не для мене!
Ну що ж, тепер лишилось богослів'я.
Ось подивись у біблію святу.

(Читає.)

«Смерть за гріхи». О, як жорстоко!

(Читає.)

«Якщо ми кажемо, що в нас нема гріха,
Себе обманюєм і в нас немає правди».
Тож мусимо грішити й з тим померти!
Так, нас чекає віковична смерть.
Як вчення зветься — «Che sera, sera»?³
Що буде — буде? Богослів'я, пріч!
Ось книги з некромантії прекрасні,
І магів метафізика чудова:
Фігури, кола, символи, значки —
Це те, чого найбільше прагне Фауст!
Який в них світ багатства і захоплень,
Могутності і влади, і пошани
Відкриється допитливому майстру!
Мені тепер підвладне буде все,
Що рушиться між полюсів спокійних:
Бо ж владарі в своїх краях панують,
І дощ чи бурю зняти неспроможні,
А вправні маги — це боги, могутні,
Іх влада простягається туди,
Куди сягнути може людський розум.
Тож спробуй стати боговірним!

Вагнер!

Входить ВАГНЕР.

Перекажи моїм найкращим друзям,
Германцю Вальдесу й Корнелію,
Щоб завітали.

ВАГНЕР.
ФАУСТ.

Слухаюся, пане.
Порада дружня — краща допомога,
Ніж всі оці мої розумування.

Входять ДОБРИЙ і ЗЛИЙ АНГЕЛИ.

ДОБРИЙ АНГЕЛ. О, Фаусте! Відкинь прокляту книгу,
Вона в душі твоїй спокусу сіє,

¹ Якщо одну й ту ж річ відписано двом особам, то одна з них одержує саму річ,
а інша — вартість цієї речі... (лат.).

² Батько не вільний позбавити сина спадщини, хіба що... (лат.).

³ Що буде, те буде (итал.).

І викличе господній гнів на тебе.
Читай святе письмо, а тут — блюзнірство!

ЗЛИЙ АНГЕЛ.

Ні, Фаусте, вивчай науку славу,
В ній криються усі скарби природи.
Будь на землі, як в небесах Юпітер —
Хазяїном і владарем стихій!

Ангели виходять.

ФАУСТ.

Як мною думка ця заволоділа!
Чи демони підкоряться мені,
Чи сумніви мої усі розв'яжуть,
Чи здійснять мої плани відчайдушні?
Я їх пошлю до Індії по злото,
Шукати в океані змушу перли;
З віддалених кутків Нового Світу
Приставити звелю розкішні фрукти;
Вони допоможуть досягнути мудрість
Чужих країв і тайни королів;
Німеччину звелю я оточити
Стіною з міді й повернути Рейн;
Народні школи виповню шовками,
Студентів одягну в багаті шати;
Я військо наберу на кошти духів,
І князя Парми вижену з країни,
І стану королем усіх земель!
Я духам накажу зробити зброю
Сильнішу, ніж вогненний корабель,
Що міст колись в Антверпені спалив.

Входять ВАЛЬДЕС і КОРНЕЛІЙ.

ФАУСТ.

Вітаю, вас, вельмишановні друзі!
Розрадьте душу мудрими словами.
Мені кортіло повідомить вас,
Що бесіди із вами прихилили
До вивчення таємної науки
Мене. І я, признаюся, не можу
Про інше міркувати, бо мій розум
Всякчасно чорна магія бентежить,
І філософія мені огидна,
А право й медицина — для дурних.
Але найбільш противне богослів'я:
Бридке, бездушне, підле і нікчемне.
Лиш магія мене до себе вабить.
Допоможіть мені у цьому, друзі,—
І той, хто міццю стислих силогізмів
Німецький клір до розпачу доводив,
Хто привернув увагу Вітгенберга
Діяльністю своєю, як Мусей¹
Підземних духів по дорозі в пекло,—
Той стане хитромудрим, як Агріппа²,
Шанує тінь якого вся Європа.

¹ Мусей — легендарний давньогрецький поет і віщун.

² Агріппа — Генріх Корнелій Агріппа Неттесгеймський (1486—1535) — учений, якого його сучасники вважали чаклуном.

ВАЛЬДЕС.

Твій розум, книги, друзів досвід змусять
Людей нас приєднати до святих.
Як маври підкоряються іспанцям,
Так будуть духи кожної з стихій
Завжди служити вірно нашій трійці;
Вони, як леви, стерегтимуть нас,
І боронитимуть, як рейтари німецькі;
Як велети лапландські, йтимуть в почті;
То перетворяться на юних жон і дів,
Що мають більше чар, ніж богиня
Кохання в своїх персах білосніжних.
З Венеції до нас приплинуть судна,
З Америки — те руно золоте,
Що йде в скарбницю короля Філіппа.
Так буде, коли ти цього захочеш.

ФАУСТ.

Цього я хочу, Вальдесе, як ти
Бажаєш жити, тож не сумнівайся.

КОРНЕЛІЙ.

Відкриє магія тобі такі дива,
Що ти зречешся інших всіх наук.
Хто астрології пізнав основи,
Хто знає мови, сутність мінералів,
Той має все, що магові потрібно.
Повір мені, ти станеш знаменитим,
І більш утаємниченим в секретах,
Аніж оракул в Дельфах славнозвісний.
Спроможні духи висушити море,
Скарби дістати з кораблів загиблих;
Багатства, що сховали наші предки,
Із надр земних для нас вони здобудуть.
Чого ж іще нам, Фаусте, бажати?

ФАУСТ.

Нічого! Як душа моя радіє!
Навчи мене свого мистецтва мага,
Щоб зміг я чаклувати у діброві,
Зазнавши насолоди неземної!

ВАЛЬДЕС.

Тоді в безлюдну поспішай діброву,
Узявши праці Бекона й Альбана,
Євангеліє, біблію, псалтир.
Ну, а стосовно решти реквізиту
Дізнаєшся від нас ти по нараді.

КОРНЕЛІЙ.

Ти Фауста навчи магічних слів
І різних ритуалів таємничих,
А далі все залежить вже від нього.

ВАЛЬДЕС.

Тобі я передам основи знань,
І з часом перевершиш ти мене.

ФАУСТ.

Запрошую до трапези усіх,
А там все обговоримо докладно.
Вночі побачу я, на що спроможний,
І духів викличу, нехай хоч смерть!

Сцена II

Входять два СТУДЕНТИ.

1-й СТУДЕНТ. Хотів би я знати, що сталося з Фаустом, який мав звичку потрясати стіни наших аудиторій своїм «Sic probol!»¹

2-й СТУДЕНТ. Зараз дізнаємось — оно йде його слуга.

Входить ВАГНЕР. Він несе вино.

1-й СТУДЕНТ. Слухай-но, добродію, де твій пан?

ВАГНЕР. Про це знає тільки господь небесний...

2-й СТУДЕНТ. А ти хіба не знаєш?

ВАГНЕР. Знаю. Але з цього не впливає...

1-й СТУДЕНТ. Годі тобі, добродію! Облиш свої дотепи й скажи нам, де він.

ВАГНЕР. З ваших аргументів зовсім не впливає, що ви, панове, повинні на цьому наполягати: отже, визнайте свою помилку і надалі будьте обачнішими.

2-й СТУДЕНТ. Як, хіба ти не сказав, що знаєш?

ВАГНЕР. Маєте свідків?

1-й СТУДЕНТ. Так, добродію, я теж чув.

ВАГНЕР. Рука руку миє, еге ж?

2-й СТУДЕНТ. Виходить, ти не скажеш нам?

ВАГНЕР. Скажу, сер, скажу. І все ж, якби ви не були йолопами, то ніколи б цього не запитали, бо хіба він не є *corpus naturale*, і хіба *corpus naturale*² не є *mobile*³? Не був би я флегматиком по натурі, якого важко розгнівати, проте легко схилити до розпусти (себе, я хотів сказати, до кохання), ви б не підійшли й на сорок кроків до місця езекуції, хоч я не маю жодного сумніву, що після найближчої судової сесії вас обох повісять. Тепер, розгромивши вас ущент, я приберу вигляду пуританина й глаголитиму: — Воістину, мої дорогі браття, мій пан удома, ділить трапезу з Вальдесом

¹ Так доводжу! (Лат.)

² Природне тіло (лат.)

³ Рухоме (лат.)

і Корнелієм, про що ваші милості могло б сповістити це вино, якби воно мало дар слова. І хай господь благословить вас, і охоронить вас, і підтримає вас, мої дорогі браття, браття мої улюблені.

Виходить,

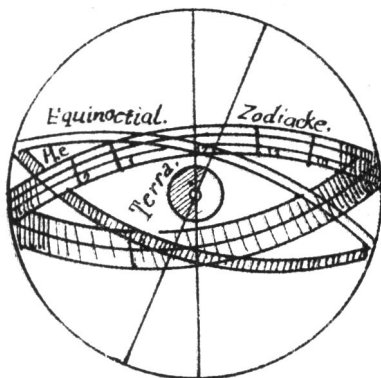
1-й СТУДЕНТ. Ні, справді, він, здається, віддався тій клятій науці, через яку його друзі зажили лихої слави в усьому світі.

2-й СТУДЕНТ. Навіть якби Фауст був чужинцем і зовсім сторонньою людиною — і то б я не лишився байдужим. Слухай, ходімо розкажемо все ректорові, побачимо, чи вдасться йому мудрими напученнями навернути грішника на путь істини...

1-й СТУДЕНТ. Боюсь, ніщо не наведе його на розум.

2-й СТУДЕНТ. Але поспробувати все ж нам слід.

Виходять.

Сцена III

Входить ФАУСТ, збираючись заклинати дуків.

ФАУСТ.

Тепер, коли похмура тінь землі,
Жадаючи зустрітись з Оріоном,
З Антарктики здіймається увись
І небо тьмарить подихом своїм, —
О Фаусте, почни свої закляття!
Чи демонів примусиш ти скоритись
Молитвами й офірами своїми?
Ім'я Єгови тут, у цьому колі,
В прямій і у зворотній анаграмі;
Скорочені імення всіх святих,
Фігури всіх супутників небес,
Мандрівних зір і знаків Зодіаку;
Вони примусять духів з тьми постати:
Не бійся, Фаусте, рішучіше спитай,
Що магія могутня вдіять може.

Хай будуть боги Ахерону прихильні до мене! Хай славиться Єгова у трьох іменнях! Привіт вам, духи вогню, повітря й води! Вельзевуле, князю Сходу, і ти, Демогоргоне, благаю вас! Хай з'явиться і стане перед мої очі Мефістофель! Чого ти зволікаєш? Ім'ям Єгови, геєною і святою водою, що я нею кроплю; хрестом, що зараз творю; нашими благаннями — хай стане перед нами Мефістофель!

Входить МЕФІСТОФЕЛЬ.

Геть забирайся і зміни свій вигляд — Бридкий ти надто, щоб мені служити. Перетворись в монаха-францисканця: Святенність личить демону найкраще.

Мефістофель виходить.

В моїх словах є сила, очевидно.
Хто б не схотів устигнуть в цій науці?
Такий мені покірний Мефістофель
І сповнений лестивості і страху,—
Як діє сила магії і чар!
Ти, Фаусте, славетний маг тепер,
Бо твій служник — великий Мефістофель:
Quin regis Mephistophilis fratris imagine¹.

Входить МЕФІСТОФЕЛЬ у вигляді ченця-францисканця.

МЕФІСТОФЕЛЬ.
ФАУСТ.

Ну, Фаусте, чого ж тобі потрібно?
Ти будеш при мені на все життя,
Що заманеться Фаусту — все зробиш,
Хоч довелося б зняти Місяць з неба,
Чи океаном землю затопити.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Володар мій — Люцифер сам великий.
Ми підкоряємось його наказам,
І дієм лиш із дозволу його.

ФАУСТ.

Хіба не він послав тебе до мене?

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Ні, я з'явився з власного бажання.

ФАУСТ.

Не магія моя тому причина?

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Причина — так, але per accidens².

Коли ми чуем, що неславлять бога,
Святе письмо й спасителя Христа,
Спішим безсмертну душу захопити;
Коли ж загрозу вічного прокляття
Не виклика провина — не йдемо.

Тому найкращий шлях до чаклування —
Це триєдинства догмата зректись,
І щиро шанувати князя пекла.

ФАУСТ.

Це Фауст вже зробив і твердо вірить —
Володарів нема, крім Вельзевула,
І віддається повністю йому,
Осудження на муки не боїться,
Бо він Елізій з пеклом поєднає

¹ Бо володарюєш у подобі Мефістофеля, брата свого (лат.).

² Випадково (лат.).

І стріне там філософів старих!
Облишмо ж суету, властиву людям.
Скажи: Люцифер, твій володар, — хто він?
Всіх демонів верховний повелитель.
Здається, він був ангелом колись?
МЕФІСТОФЕЛЬ. Так, Фаусте, й улюбленцем господнім.
ФАУСТ. А як же став тоді він князем тьми?
МЕФІСТОФЕЛЬ. Гординя і зухвальство — ось причина
Того, що скинув бог його з небес.
ФАУСТ. Хто ж ви, що за Люцифером идете?
МЕФІСТОФЕЛЬ. Ми, ангели, з Люцифером упали,
З Люцифером повстали проти бога,
З Люцифером караємося вічно.
ФАУСТ. Де ж кари ви зазнаєте?
МЕФІСТОФЕЛЬ. У пеклі.
ФАУСТ. Чому ж тепер ти тут, а не у пеклі?
МЕФІСТОФЕЛЬ. Бо пекло — скрізь, і я завжди у нім:
Хіба мене, хто бачив лик господній,
Мене, хто знав небесні насолоди,
Щодня не мучать десять тисяч пекел
Тому, що я блаженство вічне втратив?
О Фаусте, облиш свої питання,
Що страх вселяють у бентежну душу.
ФАУСТ. Невже страждає сильний Мефістофель,
Що він утратив радощі небесні?
У Фауста повчися силі духу,
І те, чого не матимеш, забудь.
Люциферу від мене передай:
Приречений на смерть довічну Фауст
За вільнодумство проти влади бога;
Скажи: тобі він душу віддає,
Але щоб двадцять і чотири роки
Міг Фауст жити в розкошах, блаженстві,—
А ти щоб догоджав мені постійно,
Давав усе, що тільки заманеться,
Розповідав про все, що я питаю;
Бив недругів, допомагав би друзям,
І завше моїй волі підкорявся.
Тепер же — до Люцифера мерщій.
Опівночі до мене повертайся
І повідом про рішення його.
МЕФІСТОФЕЛЬ. Гаразд, хай буде так, як ти бажаєш

Виходить.

ФАУСТ. Було б у мене душ, як зір у небі,
Усі б їх Мефістофелю віддав.
Мені pomoже стати він всевладним:
Я перекину міст крізь атмосферу,
Я перетну з ватагою моря,
Іспанію і берег африканський
З'єднаю у єдиний континент,
Який додасть моїй короні блиску.
Мені скорятиметься імператор
І всі князі німецької землі.

Тепер, коли здійснив своє бажання,
Про чародійство міркувати буду,
Аж доки не прибуде Мефістофель.

Виходить.

Сцена IV

Входять ВАГНЕР і БЛАЗЕНЬ.

ВАГНЕР. Гей, хлопче, ходи-но сюди.

БЛАЗЕНЬ. Отакої, — хлопче! Хлопець, клянуся божими ранами! Чи багато ви бачили хлопців з такою цапиною бородою, як у мене? Хлопець, нівроку!

ВАГНЕР. Скажи-но мені, чоловіче, чи маєш ти якісь прибутки?

БЛАЗЕНЬ. Еге ж, і видатки теж — подивіться лишень на мене.

ВАГНЕР. Гай-гай, жалюгідний смерде! Погляньте, як ця голота радіє в своєму убозтві! Цей негідник безробітний, обідраний і такий голодний, що з радістю, я певен, віддав би душу дияволу за баранячу ногу, хай навіть буде сирюю!

БЛАЗЕНЬ. Он як?! Віддати свою душу чорту за баранячу ногу, до того ж іще й сиру! А дзуськи! Клянуся святою дівою, ліпше, як вона буде добре присмажена й присмачена, коли вже так дорого коштує!

ВАГНЕР. Гаразд, хочеш до мене на службу! Ти ходитимеш, як *quid mihi discipulus*¹.

БЛАЗЕНЬ. Як, у віршах?

ВАГНЕР. Ні, дурню,— у гаптованих шовках і капелюсі на твоїй вошивій довбешці!

БЛАЗЕНЬ. Ой, леле, адже це все, що вам залишив батько у спадок! Ні, мені не хочеться вас грабувати.

ВАГНЕР. Йолопе, я сказав: на твоїй вошивій довбешці.

БЛАЗЕНЬ. Йой! Йой! Вошива! Та хіба може бути така нечисть у слуги вашої милості?

ВАГНЕР. Служитимеш у мене чи ні — однаково будеш вошивий. Ну, годі жартів — негайно зобов'язуйся служити мені протягом семи років. А то я приручу всіх твоїх вошей, і вони загризуть тебе.

¹ Той, хто мій учень (лат.).

БЛАЗЕНЬ. Ова! Не утруднюйте себе: вони і так звикли до мене, чорт їх забирай! Відчувають себе на моїй плоті так, ніби сплатили наперед за всі найдки і пивто.

ВАГНЕР. Слухай-но, приятелю, візьми ці гульди¹. (*Дає гроші.*)

БЛАЗЕНЬ. Гульди! А що то воно за диво?

ВАГНЕР. Як що?! Французькі крони.

БЛАЗЕНЬ. Клянуся святою месою, було б непогано замість цих французьких крон мати стільки ж англійських кружалець. А з цими що я робитиму?

ВАГНЕР. Слухай, голубе, даю тобі годину на роздуми, хоч куди б тебе не заніс диявол.

БЛАЗЕНЬ. Ні, ні, заберіть свої гульки.

ВАГНЕР. А я не візьму!

БЛАЗЕНЬ. Візьмеш!

ВАГНЕР. Засвідчіть, що я їх дав йому!

БЛАЗЕНЬ. Засвідчіть, що я їх повернув!

ВАГНЕР. Тоді тримайся! Ось я зараз накажу двом дияволам — Баліолу й Белчеру — відтягти тебе геть!

БЛАЗЕНЬ. Хай тільки з'являться ваші Баліол і Белчер! Я їх так віддухопелю, як їх ніхто не лупцював з тих пір, коли вони стали дияволами! Знаєте, що казатимуть люди, коли я порішу одного з них? «Бачите он того дужого хлопця в широких штанах? Він убив диявола!» Уся парафія мене величатиме дияволовбивцею.

Входять два ДИЯВОЛИ. Блазень метушиться і кричить.

ВАГНЕР. Баліоле! Белчере! Духи, геть!

Дияволи виходять

БЛАЗЕНЬ. Що, пішли? Кара господня на них! Які в них огидні довгі пазури! То були диявол і дияволиця; я навчу вас, як їх розпізнавати — всі дияволи мають роги, а дияволиці — ратиці.

ВАГНЕР. Годі, шельмо, ходім зі мною.

БЛАЗЕНЬ. Стривайте: якщо я служитиму вам, навчите мене викликаги Баліола і Белчеоса?

ВАГНЕР. Я навчу тебе обертатися ким завгодно: собакою, кішкою, мишею або щуром, чи ще кимсь.

БЛАЗЕНЬ. Як! Добрий християнин — і раптом собака, кіт, миша чи щур! О ні, мосьпане. Коли вам заманеться перетворити мене на кого-небудь, то хай це краще буде маленька пустотлива блішка, щоб я міг стрибати тут і там, по різних таких місцинках. Ох, і полоскочу я гарненьких молодичок під спідничками — бігме, доберуся до них!

ВАГНЕР. Годі, гультяю, ходімо.

БЛАЗЕНЬ. Послухайте, Вагнере...

ВАГНЕР. Що?! Баліоле! Белчере!

БЛАЗЕНЬ. О боже! Благаю, мосьпане, дайте спокій тим Балію і Белчерові!

ВАГНЕР. Ах ти, негіднику! Називай мене: метр Вагнер. І хай твоє ліве око дивиться діаметрально на мою праву п'яту, quasi vestigas nostras insistere².

Виходить.

¹ Гульдени (*непр.*).

² Наче ти ходиш за нами по п'ятах (*лат.*).

БЛАЗЕНЬ. Хай мені простить бог, він якісь дурниці верзе. Що ж, піду за ним — нічого не вдієш, послужу.

Виходить.

Сцена V

ФАУСТ у своєму кабінеті.

ФАУСТ.

Тепер, о Фаусте,
Ти проклятий — нема тобі спасіння:
Чи варт про небеса і бога думать?
Геть, відчаю, і марні мрії, геть!
Не вір у бога. Вельзевулу вір,
Від наміру свого не відступайся:
Чого вагаєшся? Цить, чую голос:
«Кинь магію, звернися знов до бога!»
Так, Фауст знову звернеться до бога.
До бога? — він тебе не любить...
Єдиний бог тобі — твої бажання,
В них криється любов до Вельзевула.
Я споруджу вітвар і храм йому,
І немовлят у жертву принесу.

Входять ДОБРИЙ і ЗЛИЙ АНГЕЛИ.

ДОБРИЙ АНГЕЛ. Кинь, Фаусте, науку цю мерзенну.
ФАУСТ. Молитви, каяття! Який в них сенс?
ДОБРИЙ АНГЕЛ. Вони тебе на небо вознесуть.
ЗЛИЙ АНГЕЛ. Це все міраж, омана божевілля,
Що віруючих в дурнів обертає.
ДОБРИЙ АНГЕЛ. Про небо і небесні справи думай.
ЗЛИЙ АНГЕЛ. Ні, Фаусте, про шану і багатство.

Ангели виходять.

ФАУСТ.

Багатство!
Я буду управителем Емдену.

Якщо зі мною буде Мефістофель,
Що вдіє бог? Ти, Фаусте, в безпеці —
Геть, сумнів! Од Люцифера коли ж
Прибуде з добрим словом Мефістофель?
Вже північ! Мефістофелю, прийди!

Входить МЕФІСТОФЕЛЬ.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Ну, що сказав тобі твій володар?
Що я служитиму тобі до смерті,
Якщо ти душу віддаси йому.

ФАУСТ.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Та Фауст вже наважився на це!
Ти заповіт законний мусиш скласти,
Своєю кров'ю дарчу написати —
Таких умов Люцифер вимагає.
Якщо ти проти, я вертаюсь в пекло.

ФАУСТ.

Стій! Розкажи, яка йому користь
З душі моєї?

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Звеличання царства.

ФАУСТ.

Так ось чому він спокушає нас!

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Solamen miseris socios habuisse doloris¹.

ФАУСТ.

Хіба тебе терзають болі смертних?

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Так само, як звичайні людські душі.

То віддаєш Люциферу ти душу?

І я рабом твоїм до смерті буду,

Зроблю усе, що схочеш, навіть більше.

ФАУСТ.

Так, Мефістофелю, я душу віддаю.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Тоді встроми кинджал безстрашно в руку,

І присягнися, що тепер на душу

Твою Люцифер має вічне право —

І станеш ти великим, як і він.

ФАУСТ (*встромляє кинджал у руку*).

О Мефістофелю, заради тебе

Я ранив руку, і своєю кров'ю

Люциферу навек вручаю душу,

Правителю верховному п'їтьми!

Дивись: он кров тече з моєї вени —

Моеї волі доказ неспростовний.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Але тепер ти, Фаусте, повинен

Тією кров'ю написати дарчу.

ФАУСТ.

Хай буде так! (*Пише.*) Але дивися —

Замерзла кров — писати неможливо!

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Я принесу вогонь — вона й розтане.

Виходить.

ФАУСТ.

Що має ця прикмета віщувати?

Чи кров моя повсталала проти мене?

Чом не струмить, щоб міг я написати:

«Я душу віддаю...» О, тут застигла...

Чи не володар ти душі своєї?

«Тобі я душу віддаю...» — Пиши!

Входить МЕФІСТОФЕЛЬ з жаровнею.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Постав на жар свою замерзлу кров.

¹ Співтовариш у нещасті — розрада страждальцеві (*лат.*).

Фауст ставить блюдечко з кров'ю на гаряче вугілля.

ФАУСТ.

Так, так, — вона потроху розтає,
І я негайно дарчу допишу. (Пише.)

МЕФІСТОФЕЛЬ

(убік). Я б все віддав за Фаустову душу!

ФАУСТ.

Так, сталося! Навіки Фауст
Безсмертну душу чорту відказав.
Що це за напис на руці моїй?
Ното, fuge!¹ Куди мені тікати?
До бога? Він мене у пекло скине.
Мій розум тьмариться... чи є той напис?
Так, ось він — чітко бачу я слова:
Ното, fuge! Та Фауст не втече...
Його я мушу чимось звеселити.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Виходить

Знову входить МЕФІСТОФЕЛЬ з ДИЯВОЛАМИ.

Вони подають ФАУСТОВІ корону, розкішну мантию, танцюють і щезають.

ФАУСТ.

Скажи мені, що значить ця вистава?

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Тебе хотів я трохи звеселити
І показати магії могутність.

ФАУСТ.

Чи зможу звати їх, коли завгодно?

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Ти й не такі дива робити зможеш.

ФАУСТ.

За це і тисячі не шкода душ.

Ось, Мефістофелю, тобі сувій:

Це дарча і на тіло, і на душу,

Але з умовою: ти мусиш все робити,

Що я захочу, згідно з договором.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Клянусь Люцифером, клянусь пеклом,

Що виконаю всі твої умови.

ФАУСТ.

Тоді послухай їх. (Читає.)

За таких умов:

По-перше, Фауст може бути духом за образом і суттю.

По-друге, Мефістофель мусить бути його слугою і в цілковитому його розпорядженні.

По-третє, він повинен виконувати все і доставляти Фаусту все, що той забажає.

По-четверте, він незримо мусить бути у його кімнаті або домі.

І останнє: він мусить з'являтися перед очі Йогана Фауста в будь-який час і в будь-якому образі чи подобі, як зажадає вищезгаданий Фауст.

Я, Йоган Фауст з Віттенберга, доктор, цим свідчу, що віддаю свою душу й тіло Люциферу, Князеві Сходу і його посланникові Мефістофелю; опріч цього, через двадцять чотири роки їм, за умов дотримання вищезгаданих пунктів, надається повне право забрати згаданого Йогана Фауста, його тіло й душу, плоть, кров і все майно до їхнього місцеперебування, де б воно не було.

Власною рукою,

Йоган Фауст.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

То що, ти віддаєш мені цю дарчу?

ФАУСТ.

Авжеж, бери, хай тішиться диявол.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Тепер кажи, чого тобі потрібно.

¹ Рятуйся, людино! (Лат.)

ФАУСТ.

По-перше, розкажи мені про пекло.
Де місце те, що люди пеклом звать?
Під небесами.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Так, але де саме?
Воно лежить у нутрошах стихій,
Там, де карають нас довічні муки,
І місця певного і меж не має,
Бо там, де ми,— там пекло, й навпаки,
Де пекло — там і ми повинні бути:
Коли ж на порох всесвіт розпадеться,
І все живе очищення зазнає,
На пекло все обернеться, крім неба.

ФАУСТ.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Я думаю, що пекло — просто байка.
Гай-гай! Ти згодом переміниш думку.
То я засуджений на вічні муки?

ФАУСТ.

Без сумніву — бо в мене твоя дарча,
Де віддаєш Люциферу ти душу.
Авжеж, і тіло. Ну то що із того?
Чи думаєш, що Фауст — це безумець,
Який повірить в муки після смерті?

МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

Це все дурниці, плітки баб старих!
О! Приклад мій доводить протилежне —
Я проклятий і мучуся у пеклі.
Оце ти в пеклі?

МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

Ну що ж, тоді я радий бути в нім:
Ходити, сперечатись — словом, жити...
Проте облишмо. Дай мені дружину,
Найкращу з дів німецької землі —
Бо я розпусний вельми й любострасний
І жити без жони мені несила.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

Як! Дружину!
Благаю, про дружину кинь розмови.
Ні, Мефістофелю, здобудь її,
Вона мені потрібна.

Повертається МЕФІСТОФЕЛЬ з ДИЯВОЛОМ, переодягненим у жінку. Фейерверк.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Що ж, гаразд.
Ти матимеш її — свого дідька,—
Чекай мене, я скоро повернуся.

Виходить.

Що, до вподоби, Фаусте, дружина?
Під три чорти пекельну хвойду!

Тихше!

Шлюб — лиш безглузда процедура.
Покинь цю думку — я тобі дістану
Найкращих куртизанок і щоранку
Їх приводитиму тобі до ліжка;
Яка сподобається — та й твоя,
Хай і шотлива, наче Пенелопа,
Чи як Себя¹ мудра, чи прекрасна,
Немов ясний Люцифер до падіння!
Візьми цю книгу і вивчай уважно.

¹ Цариця Савська (правительниця Себеї, древньої держави, яка існувала на території сучасного Йемену в IX ст. до н. е.).

Дає Фаусту книгу.

Повториш ці рядки — здобудеш злото;
Накреслиш коло — викличеш бурани,
Громи небесні, блискавки і смерчі;
А це промовиш тричі урочисто —
І воїни перед тобою стануть,
Твої накази виконать готові.

ФАУСТ. Я вдячний тобі, Мефістофелю, але волів би мати книгу, яка б містила всі заклинання і чари, щоб викликати духів, коли заманеться.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Вони тут, у цій книзі.

Вказує.

ФАУСТ. Ще б я хотів мати книгу, де були б усі магичні символи й планети небесні, аби розпізнавати їхній рух і розташування.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Вони також є тут.

Вказує.

ФАУСТ. Ні, дай мені ще одну книгу, — й на тому кінець, — де б я міг знайти всі рослини, трави й дерева, які тільки існують на землі.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Ось вони.

ФАУСТ. О, ти помиляєшся!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Та ні, ручаюся тобі!

Вказує і виходять.

Сцена VI

Входять **ФАУСТ** і **МЕФІСТОФЕЛЬ**.

ФАУСТ.

Як в небо подивлюся — каюсь гірко,
Кляну тебе, проклятий нечестивцю,
Позбавив ти мене блаженства раю.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Та годі, Фаусте! Чи ти вважаєш,
Що небо — справді вже таке прекрасне?

Ти, Фаусте, прекрасніший куди,
Так само, як і кожен на землі.

Які ти маєш докази тому?

Бо небеса створили для людини,
Тому вона прекрасніша за небо.

Як для людини — значить, і для мене.
Я магію покину і розкаюсь.

Входять ДОБРИЙ АНГЕЛ і ЗЛИЙ АНГЕЛ.

ФАУСТ.
МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

ДОБРИЙ АНГЕЛ. Розкайся — бог помилує тебе.

ЗЛИЙ АНГЕЛ. Ти дух, його не милує господь.

ФАУСТ. Хто тут мені шепоче, що я дух?

Та хай хоч сам диявол — і тоді

Мені простить господь, якщо розкаюсь.

ДОБРИЙ АНГЕЛ. Та не розкається ніколи Фауст.

Ангели виходять.

ФАУСТ.

Не зможу, справді, — серце запеклося.

Лишень скажу: «спасіння», «віра», «небо» —

Громи жохливі гуркотять у вухах:

«Ти проклятий навіки!» Ніж і меч,

Пістоль, петля, отруене залізо —

Все маю, щоб позбавитись життя,

І вже б давно себе я порішив,

Якби ж утіха не здолала відчай.

Чи не співав сліпий Гомер для мене

Про смерть Енони й пристрасть Олександра?¹

Чи той, хто збудував прадавні Фіви²,

Не тішив нам з тобою слух піснями

І звуками божественної арфи?

Тоді навіщо смерть мені й розпука?

Я вирішив — ніколи не розкаюсь!

Що ж, Мефістофелю, почнем ізнову

Вести з питань астрологічних диспут.

Скажи, над Місяцем небес багато?

Чи створюють зірки небесний глобус,

Подібний до центральної Землі?

І сфери всі, і світові стихії

Пересікаються в своїх орбітах,

І обертаються навкруг одної осі,

А полюс всесвіту — її кінець.

Не вигадка — Юпітер, Марс, Сатурн.

Вони існують — це мандрівні зорі.

Скажи мені, чи мають всі вони

Той самий рух — у просторі й у часі?

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Усі разом рухаються зі сходу на захід над полюсами
світу протягом двадцяти чотирьох годин; але над полюсами Зо-
діаку рух їх різниться.

ФАУСТ.

Тьху!

Такі дурниці й Вагнеру під силу.

¹ Олександр — одне з імен у давньогрецькій міфології Паріса — сина царя Трої
Приама. Енона — його наречена, німфа.

² Мається на увазі Амфіон, син Зевса, співець і музикант, який з братом царював
у Фівах.

Чи Мефістофель більшого не може?
Хто про двоїстий рух планет не знає?
Рух перший діє протягом доби,
А другий рух такий:

Сатурн робить повний оберт один раз у тридцять років; Юпітер — у дванадцять; Марс — у чотири; Сонце, Венера й Меркурій — раз на рік, а Місяць — раз у двадцять вісім днів. Це ж становить інтерес лише для новачків. А ти мені скажи, чи має кожна сфера владу або розум?

МЕФІСТОФЕЛЬ. Так.

ФАУСТ. Скільки всього існує небес або ж сфер?

МЕФІСТОФЕЛЬ. Дев'ять: сім планет, твердь небесна й емпірей.

ФАУСТ. Гаразд, тоді дай мені відповідь на таке запитання: чому зближення небесних тіл, їх протистояння і затемнення не відбуваються кожного разу в один і той же час: у деякі роки їх більше, в інші — менше?

МЕФІСТОФЕЛЬ. Per inaequalem motum respectu totius¹.

ФАУСТ. Гаразд. Тепер скажи, хто світ створив?

МЕФІСТОФЕЛЬ. Ні, не скажу.

ФАУСТ. О Мефістофелю, скажи!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Облиш мене, бо я не відповім.

ФАУСТ. Хіба не мусиш ти відповідати

На всі мої питання, лиходію?

МЕФІСТОФЕЛЬ. Авжеж, — якщо вони не проти нас.

Ти — проклятий, тож і міркуй про пекло.

ФАУСТ. Ні, Фаусте, ти думай про творця.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Ну, постривай!

Виходить.

ФАУСТ. Геть, клятий бісе! В пекло йди мерзенне!
Прирік мою ти душу на страждання.
А може, ще не пізно?..

Входять Добрий Ангел і Злий Ангел.

ЗЛИЙ АНГЕЛ. Надто пізно.

ДОБРИЙ АНГЕЛ. Якщо покаєшся, не буде пізно.

ЗЛИЙ АНГЕЛ. Покаєшся — чорти порвуть на шмаття.

ДОБРИЙ АНГЕЛ. Покаєшся — і пальцем не торкнуть.

Входять.

ФАУСТ. Спасителю Христе!
Допоможи, врятуй стражденну душу!

Входять ЛЮЦИФЕР, ВЕЛЬЗЕВУЛ і МЕФІСТОФЕЛЬ.

ЛЮЦИФЕР. Ні, не спасе — Христос-бо справедливий.
Душа твоя лише мене цікавить.

ФАУСТ. О, хто ти, хто, такий страшний на вигляд?

ЛЮЦИФЕР. Люцифер я,

А це соратник мій і князь геєни.

ФАУСТ. Вони прийшли по Фаустову душу!

ЛЮЦИФЕР. Прийшли тобі сказати, що ти нам шкодиш;

Христоса кличеш, всупереч умові,—

Лиш про диявола ти мусиш думать.

¹ Через нерівномірний рух по відношенню до цілого (лат.).

ФАУСТ.

Пробач мені, Люцифере, я винен,
Клянусь тобі не думати про бога,
На небо не дивитись, не молитись:
Вбивати божих слуг, палить писання,
І церкви нищить духам я звелю.

ЛЮЦИФЕР.

Роби так — ми віддячимо тобі.

Фаусте, ми прийшли з пекла, аби показати тобі дещо й трохи забавити: сідай — і ти побачиш на власні очі всі Сім Смертних Гріхів у їх справжньому вигляді.

ФАУСТ.

Це видиво завдасть мені утіхи,
Неначе рай Адаму в перший день
Утворення його.

ЛЮЦИФЕР. Облиш розмови про рай і творення й уважно спостерігай за цією виставою: говори тільки про диявола, ні про що більше. Відійди!

Входять СІМ СМЕРТНИХ ГРІХІВ.

Отже, Фаусте, запитай, як їх величають і які вони мають уподобання.

ФАУСТ. Хто ти, перша?

ГОРДИСТЬ. Мое ім'я — Гордість. Мене ображає навіть саме припущення, що в мене могли бути батьки. Я уподібнююся до блохи Овідія: можу залізти дівчині куди хочеш; іноді я сиджу на її голові, наче перука; часом, немовби віяло з пір'я, цілую її уста; власне кажучи, я можу... Чого тільки я не можу! Стривайте... Пхе, що за сморід тут! Я не вимовлю більше ані словечка, хіба що підлогу напахтять парфумами і застелять гобеленами!

ФАУСТ. Хто ти, друга?

ЖАДОБА. Я — Жадоба, народжена від старого скнари в старому капшучі; була б на те моя воля, я б увесь цей дім з його мешканцями перетворила в золото, щоб захвати потім у свою добрячу скриню!

ФАУСТ. Хто ти, третій?

ГНІВ. Я — Гнів. Не маю ні батька, ані матері: я вистрибнув із паші лева, ледь маючи півгодини віку, і з тієї пори вештаюся по всьому світові, тримаючи у кожній руці по рапірі, і катую сам себе, коли немає під руками іншої жертви. Я породження пекла і не виключено, що котрийсь із вас — мій батько.

ФАУСТ. А ти хто, четверта?

ЗАЗДРІСТЬ. Я — Заздрість, народжена від сажотруса й торговки устрицями. Я неписьменна, і тому б хотіла, щоб спалили всі книжки. Я худну, коли бачу, як їдять інші. О, якби ж то весь світ спіткав голод, щоб геть усі повимерли, а я одна залишилася живою! Отоді б я запливла жиром, запевняю тебе! Але чому це я повинна стояти, а ти сидиш? Хай тобі трясця!

ФАУСТ. Геть звідси, заздрісна негіднице! Ти, п'ята, хто така?

ОБЖЕРЛИВІСТЬ. Хто я, мосьпане? Я — Обжерливість. Мої батьки померли, не лишивши мені й ламаної копійки, чорти їх забирай, крім жалюгідного пансіону — нещасні тридцять обідів на день та з десяток прохолодних напоїв — суцця дурниця для такої натури, як моя. О, я походжу з королівського роду — Мій дід — Копчений Окіст; моя бабця — Бочка Кларету; мої хрещені батьки — Пітер

Маринований Оселедець і Мартін В'ялена Солонина¹. А моя хрещена мати — вельми весела жіночка і в кожному доброму місті чи містечку її дуже шанували: звалася вона місіс Марджері Березневе Пиво². Ну що, Фаусте, тепер, коли ти знаєш мій родовід, запросиш мене на вечерю?

ФАУСТ. Дзуськи, хай тебе краще повісять: ти зжереш увесь мій харч.
ОБЖЕРЛИВІСТЬ. Щоб тебе диявол удавив!

ФАУСТ. Сама удавися, ненажеро! Ну, а ти хто, шоста?

ЛІНЬ. Я — Лінь, народилася на осоненому пляжі, де й лежала досі, а ви заподіяли мені велику прикрість, викликавши сюди. Хай Обжерливість і Розпушта віднесуть мене назад. Більш не вимовлю й словечка, навіть за королівську винагороду.

ФАУСТ. А хто ти, панна Кокетко, сьома й остання?

РОЗПУСТА. Я, добродію? Я та, кому більше до вподоби дюймовий шматочок сирої баранини, ніж кусень в'яленої риби довжиною з вугра; ім'я моє — Розпушта — говорить само за себе.

ЛЮЦИФЕР. Геть усі, до пекла! Ну що, Фаусте, як тобі це все подобається?

Гріхи виходять.

ФАУСТ. О, це пожива добра для душі!

ЛЮЦИФЕР. Так, в пеклі є утіхи розмаїті.

ФАУСТ. Якби ж уздріти пекло й повернутись —
Щасливий був би я тоді!

ЛЮЦИФЕР. Побачиш!

Опівночі по тебе я пришлю.

Тим часом — ось, простудію цю книгу,

І зможеш обернутись ким завгодно.

ФАУСТ. О, дякую, Люцифере могутній!

Цей дар я берегтиму, як життя.

ЛЮЦИФЕР. І думай про диявола. Прощай!

ФАУСТ. Прощай, великий!

Люцифер і Вельзевул виходять.

Мефістофелю, ходімо!

Входить ХОР.

ХОР.

Премудрий Фауст,

Щоб астрології пізнати таємниці,

Які вкарбовані в Юпітеровій книзі,

Злетів у сонцесяйній колісниці,

Запряжений драконами страшними,

На самий шпиль священного Олімпу,

Тоді за космографію узявся,

А зараз, певно, з'явиться у Римі,

Щоб з папою зустрівся і з кліром,

І участь взяти в урочистім святі

Во славу й честь апостола Петра.

¹ Починаючи від дня св. Мартіна (11 листопада), англійці заготовлювали м'ясо, за-
солюючи його, а потім підвішували для в'яління і всю зиму й весну споживали соло-
нину, вважаючи, що худоба, відгодована взимку, в їжу не годиться.

² У ті часи вважалося, що пиво, зварене у березні, найкраще.

Сцена VII

Палати ПАПИ. Входять ФАУСТ і МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

В захопленні великому з тобою
Відвідали ми місто Трір величне,
Яке оточують прозорі гори,
Камінні стіни і рови з водою,
Щоб від князів сусідніх захищатись;
Покинувши Париж, ми обпливли
Вздовж узбережжя Францію прекрасну;
Ми Майну з Рейном бачили злиття,
Де берегами рясно лози в'ються;
Тоді були в Неаполі, в Кампанї,
Де зір наш тішили дома прегарні
І вулиці бруковані, прямі,
Що ділять місто на чотири чверті;
Ми бачили там золоту гробницю
Премудрого могутнього Марона¹,
Тунель в англійську милю довжиною,
Що він за ніч просік у диких скелях.
До Падуї відправились ми звідти
І до Венеції та інших міст.
В одному з них стоїть величний храм,
Що головою підпирає небо.
Так досі Фауст свій проводив час.
А це що за палац? Відповідай,
Скажи мені, чи ти мене привів,
Як я велів тобі, у стіни Рима?

¹ Публій Вергілій Марон (70—19 рр. до н. е.), римський поет, у середні віки вважався великим чаклуном.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Так, Фаусте, і щоб нам не залишатися без притулку,
я дозволив собі зайняти приватні покої його святості.

ФАУСТ. Сподіваюсь, його святість зустріне нас гостинно.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Облиш, чоловіче, обійдемося і без його гостинності.

А зараз, Фаусте, щоб ти збагнув,
Чим славен Рим, я розповім тобі,
Що він розлігся на семи горбах,
Які підтримують собою місто.
А посередині струмує Тібр,
І ділять місто береги його
На дві частини, а понад рікою
Чотири розпростерлися мости,
Поеднуючи дві частини Рима.
Могутній замок знявся над мостом,
Який зоветься Ponte Angelo¹,
У стінах замку є чимало зброї,
Двійні гармати з мідними стволами,
Прикрашені фігурною різьбою,
А біля брам — високіobelіски,
Що Юлій Цезар з Африки привіз.
Клянусь силами підземних царств,
Рікою мертвих Стіксом, Ахероном,
Палаючим одвічно Флегетоном, —
Жадаю я уздріти Рим блискучий,
І монументи, й визначні місця —
Ходімо скорше, не барися!

ФАУСТ.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Ні, Фаусте, чекай, — побачиш папу,
В апостольському святі візьмеш участь,
Ченців з тонзурами побачиш рать:
Іх summit bonum² — черево напхати.

ФАУСТ.

Що ж, поглузую з них я залюбки —
Іх дурістю натішимось з тобою!
Чаклуй, мій Мефістофелю, щоб я
Був невидимий, поки ми у Римі,
І міг робити все, що забажаю.

МЕФІСТОФЕЛЬ зачаровує його.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Ну, Фаусте, тепер
Роби, що хочеш — ти вже невидимий!

Сурмлять сурми. У супроводі ченців до трапезної входять **ПАПА** і **КАРДИНАЛ**
ЛОТАРІНГСЬКИЙ.

ПАПА. Монсиньйоре Лотарінгський, прошу наблизитися до столу.

ФАУСТ. Розпочинайте, і хай вас чорт візьме і ваше їдло!

ПАПА. Що це? Хто це? Браття, роздивіться навкруги.

ЧЕРНЕЦЬ. З вашого дозволу, тут нікого немає, ваша святість.

ПАПА. Монсиньйоре, ось покуштуйте цю вишукану страву — дарунок
єпископа Міланського.

ФАУСТ. Дякую, мосьпане. *(Вихоплює у нього з рук блюдо.)*

ПАПА. Та що це таке? Хто у мене поцупив м'ясо? Що, вам усім пови-
лазило?! А цей делікатес, монсиньйоре, мені надіслав кардинал
Флоренції.

...¹ Міст Ангела *(італ.)*.

...² Найвище благо *(лат.)*.

ФАУСТ. Авжеж; я його з'їм! (*Вихоплює блюдо.*)

ПАПА. Як, знову?! Монсиньоре, я п'ю за здоров'я вашої милості.

ФАУСТ. За здоров'я вашої милості. (*Вихоплює келих.*)

КАРДИНАЛ. Святий отче, це, певно, чиясь душа щойно вислизнула з чистилища, щоб вимолити у вашої святості відпущення гріхів.

ПАПА. Можливо. Браття, підготуйте все необхідне для того, щоб відправити панахиду для упокорення душі цієї в її неправедному гніві. Пригощайтеся. монсиньоре, прошу вас. (*Папа хреститься.*)

ФАУСТ. Он як? Ви зволили перехреститись?

Я раджу вам покинути ці жарти.

ПАПА хреститься знову.

Що, вдруге?! Я попереджаю —

На третій раз вже буде пізно.

ПАПА хреститься втретє. ФАУСТ дає йому ляпаса, всі кидаються навтіки.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Ну, Мефістофелю, що нам робити?

Не знаю, нас, напевно, прокленуть

Із біблією, дзвоном і свічками.

ФАУСТ. Ха! Біблія, свічки, церковний дзвін —

Щоб Фауста до пекла приректи?

Ні, рокання кнура, ослиний рев

І мукання корів — на честь Петра!

Входять ЧЕНЦІ, збираючись відправляти панахиду.

ЧЕРНЕЦЬ. Приступимо, о браття, з благочестям!

Співають.

Анафема тому, хто зчупив м'ясо!

Maledicat Dominus!¹

Анафема тому, хто вдарив папу!

Maledicat Dominus!

Анафема тому, хто вдарив брата

Сандело по тонзурі! Maledicat!

Анафема тому, хто панахиди

Обряд святий порушив! Maledicati!

Анафема тому, хто так безбожно

Вино забрав у святості його!

Maledicat Dominus!

Et omnes sancti! Amen!²

МЕФІСТОФЕЛЬ і ФАУСТ лупцюють ченців, кидають у них петарди і виходять.

Входить ХОР.

ХОР.

Натішившись видовищем країн,

Речей цікавих і дворів монарших,

Наш Фауст повертається додому,

Де близькі друзі і товариші,

Засмучені відсутністю його,

Вітали із поверненням щасливим.

На зустрічі, що згодом відбулась,

Вони його питали про мандрівки

В повітрі й по землі, астрологічні

Проблеми їх цікавили, і Фауст

¹ Хай прокляне його господь! (*Лат.*)

² Хай прокляне його господь і всі святі! Амінь! (*Лат.*)

Відповідав на все напрочуд мудро,
Здобувши славу розуму своєму.
Він знаний став у всіх країнах світу,
І запросив його до себе в гості
Карл П'ятий, імператор, і він зараз
В палаці бенкетує із князями.
А як він показав своє мистецтво,
Я не скажу — побачите самі.

Сцена VIII

Входить РОБІН, конюх заїжджого двору, тримаючи в руці книгу.

РОБІН. От здорово! Я поцупив одну з магічних книг доктора Фауста. Щоб я крізь землю провалився, коли не знайду в ній магічних знаків для власного вжитку. І тоді вже примушу всіх дівчат нашої парафії танцювати переді мною голісінькими, скільки мені заманеться; ото вже надивлюсь такого, чого не тільки ще не бачив, а й не чував ніколи!

Входить РАЛФ. Він кличе Робіна.

РАЛФ. Робіне, ходи-но сюди! Там якийсь пан уже заждався свого коня; ще він хоче, щоб почистили його одяг і чоботи — він зняв такий шарварок, що господиня наказала негайно знайти тебе, тож не марнуй часу!

РОБІН. Обережно, Ралфе, обережно, бо ти можеш вибухнути — тебе рознесе на шматки! Геть звідси — я зайнятий страхітливою справою!

РАЛФ. Годі тобі вовтузитися з тією книгою — ти ж бо й читати не вмієш!

РОБІН. Ще й як вмію! І дуже скоро хазяїн з хазяйкою матимуть змогу в тім переконалися — господиня з власного досвіду, бо вона ніби навмисне створена, щоб понести від мене; а господар відчує це у себе на лобі, а якщо ні, — то моє мистецтво нікуди не годиться.

РАЛФ. Послухай, Робіне, що це за книга?

РОБІН. Що за книга! Це найшкідливіша з усіх магічних книг, які коли-небудь створював диявол!

РАЛФ. І ти можеш користуватися нею?

РОБІН. Можу запросто робити, що мені завгодно: скажімо, можу дурно напоїти тебе доп'яну іпокрасом¹ у будь-якому шинку Європи — це лише одна з моїх чаклунських витівок.

РАЛФ. Наш пастор каже, що все це — дурниці.

РОБІН. Вір мені, Ралфе; крім того, якщо тобі до вподоби Нен Спіт, наша посудниця, то можеш забратися до неї опівночі і робити з нею, що тобі спаде на думку, до повного свого задоволення.

РАЛФ. О славний Робіне! Я матиму Нен Спіт, і стільки, скільки захочу? Та я тоді ладен безкоштовно годувати твого диявола кінським хлібом, поки його віку!

РОБІН. Ані словечка більше, любий Ралфе. Ходімо почистимо ті кляті чоботи, аби здихатися, а тоді — до чаклування, в ім'я диявола!

Виходять.

Сцена IX

Входять РОБІН і РАЛФ із срібним келихом.

РОБІН. Послухай, Ралфе, а хіба я тобі не казав, що ця книга доктора Фауста змінить усе наше життя? *Esce signum*², це просто здобич для конюхів — поки так триватиме, наші коні обійдуться без сіна!

РАЛФ. Дивись-но, Робіне, — сюди йде шинкар.

Входить ШИНКАР.

РОБІН. Цить! Побачиш, як я дуритиму його з допомогою надприродних сил.

¹ Напій з вина, цукру і прянощів.

² Ось знамення (лат.)

РОБІН. Шановний, сподіваюсь, за все сплачено? Благослови тебе господь! Ходімо, Ралфе.

ШИНКАР. Спокійно, мосьпане,— на пару слів. Заплатить за срібний келих — і можете йти.

РОБІН. Мені — за келих? Ралфе, мені платити за келих! Ах, ти такий-сякий! Я — і келих?! Можеш обшукати мене!

ШИНКАР. З вашого дозволу я так і зроблю. (*Обшукує його.*)

ГОБІН. Ну, що ти тепер скажеш?

ШИНКАР. Маю щось сказати вашому товаришу. Тепер ваша черга, мосьпане!

РАЛФ. Моя, шановний? Обшукуйте собі на здоров'ячко! (*Шинкар обшукує.*) Ну, чоловіче, знаєш, це ганьба — зводити наклеп на чесних людей!

ШИНКАР. І все ж келих у когось із вас.

РОБІН (*убік*). Брешеш, він переді мною. (*До Шинкаря.*) Стривай, я тебе навчу, як ганити чесних людей. Відійди! Я тобі дам чортів за цей келих! Краще відійди, заклинаю тебе ім'ям Вельзевула! (*До Ралфа.*) Пильнуй келих, Ралфе.

ШИНКАР. Що ви маєте на увазі, мосьпане?

РОБІН. Зараз побачиш, що. (*Читає з книги.*) Sanctobulorum periphra-ticon!¹ Я тебе таки полоскочу, шинкарисько! (*До Ралфа.*) Пильнуй келих, Ралфе. (*Читає.*) Polygragmos Belseborams framanto pa-costiphos tostu Mephistopholis etc².

Входить МЕФІСТОФЕЛЬ, кидає їм у спину петарди і виходить.
Усі метушаться.

ШИНКАР. O pomine Domine!³ Що це, Робіне? У тебе немає кели-ха...

РАЛФ. Peccatum peccatorum!⁴ Ось твій келих, добрий шинкарю!
Відає келих Шинкареві, той виходить.

РОБІН. Misericordia pro nobis!⁵ Що мені тепер робити? Добрий дияво-ле, пробач мені, я більше ніколи не чіпатиму твоєї бібліотеки!
Входить МЕФІСТОФЕЛЬ.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Я, пекла князь, якого сила чорна
Ввергає в жах володарів уклінних,
На чий вівтар приносять безліч душ,—
В нестямі я від цих дурних заклять!
З Константинополя примчав сюди
Заради втіхи цих рабів мерзенних!

РОБІН. Як, з Константинополя? Це неабияка подорож — ось вам ше-стипенсовик, сплатить за вечерю — і гайда!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Гаразд, мерзотники, за ваше нахабство я перетворю тебе в мавпу, а тебе — в собаку, і тоді — гайда!

Виходить.

РОБІН. Ова! У мавпу? Це здорово! Ото я натішусь із хлопчакми!
А горіхів і яблук матиму досочу!

РАЛФ. Еге ж, а мені бути собакою?

РОБІН. Клянусь, тоді тебе за вуха не відтягнуть од миски з кормом!
Виходять.

¹ Набір безглузких слів.

² Набір безглузких слів.

³ О, ім'я боже (*Перекр лат.*)

⁴ Гріхи гріхів! (*Перекр лат.*)

⁵ Хай буде нам милосердя! (*Лат.*)

Сцена X

Входять ІМПЕРАТОР, ФАУСТ, ЛИЦАР і почет.

ІМПЕРАТОР. Магістре Фауст, я чув багато дивовижних розповідей про твоє мистецтво в чорній магії — мовляв, ні в моїй імперії, ані в цілому світі немає тобі рівних у досягненні таких надзвичайних результатів у чарах: кажуть, ніби ти маєш знайомого духа, який допомагає тобі здійснювати все, що забажаєш. Ось я і прошу тебе — покажи мені своє мистецтво, і хай мої очі побачать те, що чули мої вуха, — а я тобі присягаюся своєю імператорською короною: хоч би що ти зробив, ніхто тебе не скривдить і не осудить.

ЛИЦАР (убік). Абігме, цей доктор більше скидається на штукаря.

ФАУСТ. Мій милостивий володарю, мушу зізнатися, що я не такий могутній, як кажуть, і зовсім не вартий уваги вашої імператорської величності — та все ж, спонукуваний любов'ю і обов'язком, спробую зробити все, що накаже мені ваша величність.

ІМПЕРАТОР.

Тоді, магістре, вислухай мене.

Коли лишаюсь я на самоті,

Мене думки бентежні обсідають

Про славу й честь моїх далеких предків,—

О, скільки їхня доблесть підкорила

Держав, які багатства здобула

І подвиги здійснила небувалі!

Боюсь, що нам, нащадкам їх мізерним,

Так, як і тим, хто трон наш успадкує,

Вершин таких не досягнуть ніколи,

Такої слави, шани і визнання.

Між тих царів був Олександр Великий,

Найвидатніший із державців світу,

Чій неперевершені діяння

Своїм промінням увесвіт освящують.

Коли про подвиги героя чую,
Болю серцем, що його не бачив,—
Тому, якщо твое мистецтво може
Його підняти з-під склепінь земних,
Де вічно спить славетний завойовник
З прекрасною коханкою своєю,
І привести обох сюди, до мене,
В їх вигляді природнім, в пишних шатах,
Які вони носили за життя,—
Тоді б ти вдовольнив моє бажання,
І воздавав би я тобі хвалу.

ФАУСТ. Мій милостивий володарю, я готовий виконати ваш наказ, наскільки вистачить сили мого мистецтва і влади мого слуги-демона.

ЛИЦАР (убік). Клянусь, це все штукарство.

ФАУСТ. Але, з дозволу вашої величності, я неспроможний явити перед ваші очі справжні матеріальні тіла цих двох покійних вельможних осіб, оскільки вони вже давно перетворилися на порох.

ЛИЦАР (убік). Клянуся непорочною дівою — в нього все ж таки збереглося трохи честі, якщо він ще може казати правду.

ФАУСТ. Але перед вашою величністю предстануть духи, які матимуть точний вигляд Олександра Великого і його коханки за їх життя, якими вони були у розквіті літ. Не маю сумніву, що це цілком задовольнить вашу імператорську величність.

ІМПЕРАТОР. До роботи, магістре, я волю бачити їх негайно.

ЛИЦАР. Чуєте, магістре? Негайно явіть Олександра і його коханку перед очі імператора!

ФАУСТ. Ви, здається, маєте сумніви, мосьпане?

ЛИЦАР. Й-бо, це така ж правда, як те, що Діана обернула мене на оленя!¹

ФАУСТ. Ні, мосьпане, але коли Актеон помер, він залишив вам у спадщину роги. Мефістофелю, йди!

МЕФІСТОФЕЛЬ виходить.

ЛИЦАР. Я бачу, ви збираєтесь показувати фокуси, то краще піду.

Виходить.

ФАУСТ. Я ще з вами зустрінусь — ви затамуйте, як втручатися в мої справи! Ось і вони, мій милостивий володарю.

Входить МЕФІСТОФЕЛЬ з духами у подобі **ОЛЕКСАНДРА** і його коханки.

ІМПЕРАТОР. Магістре Фауст, я чув, що ця пані за життя мала бородавку чи то родимку на шиї. Як мені перевірити, чи це правда?

ФАУСТ. Ваша величність може сміливо підійти і подивитись.

ІМПЕРАТОР. Ніколи б не сказав, що це духи, а не справжні тіла покійних вельможних осіб!

Духи виходять.

ФАУСТ. Дозвольте тепер уклінно просити вашу величність викликати того лицаря, який нещодавно так гречно повівся зі мною.

ІМПЕРАТОР. Гей, хто-небудь, покличте його!

Один із почту виходить. **Входить ЛИЦАР** з рогами на голові.

¹ Натяк на давньогрецький міф — йдеться про те, що мисливець Актеон побачив Артеміді (в давньоримській міфології — Діану), богиню тварин і полювання, коли вона купалась у струмку. Богиня покарала Актеона, перетворивши його на оленя, а хорти мисливця роздерли його.

Овва! Пане лицарю, я був певний, що ти — старий парубок, але тепер бачу, що маєш жіночку, яка не тільки наставляє тобі роги, але й примушує їх носити! Помацай-но чоло!

ЛИЦАР (до Фауста).

Ах ти, проклятий зайдо, пес огидний,
Поріддя скель жахливих і печер!
Як смієш ти вельможу ображати!
Негайно виправ те, що ти накоїв!

ФАУСТ. Помалу, мосьпане, помалу! Поспішати нема куди! Сподіваюсь, ви тепер пригадуєте, як образили мене під час моєї розмови з імператором? Думаю, я розквитався з вами.

ІМПЕРАТОР. Славний докторе, зважте на моє клопотання й звільніть його від цієї прикраси — він достатньо покараний.

ФАУСТ. Мій милостивий володарю, я належно розквитався з цим несправедливим лицарем не стільки через те, що він образив мене у вашій присутності, скільки тому, що прагнув зробити вам приємність: мені тільки цього й треба було, а тепер я охоче позбавлю його рогів. А ви, пане лицар, надалі судіть про вчених з більшою повагою. Мефістофелю, поверни йому колишній вигляд, швидко!

МЕФІСТОФЕЛЬ знищує роги.

А тепер, мій добрий володарю, я, виконавши свій обов'язок, смиренно залишаю вас.

ІМПЕРАТОР.

Прощай, магістре. Жди, ще до від'їзду
Одержиш ти багату нагороду.

Сцена XI

Входять ФАУСТ і МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

Так, Мефістофелю, квапливий час
Своїм шляхом струмує неблаганно,
Життя мого вкорочуючи плин,—
Відплата ближче, ближче з кожним днем...
Тож, любий Мефістофелю, збирайся,—
Мерщій до Віттенберга!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Поїдем верхи чи підемо пішки?

ФАУСТ. Цю галяву, прекрасну і зелену,
Я пішки перейду...

Входить БАРИШНИК.

БАРИШНИК. Цілісінький день шукаю якогось магістра Фастіана...
А, ось він де! Спаси вас бог, пане магістре!

ФАУСТ. А, баришнику! Ласкаво просимо.

БАРИШНИК. Послухайте, пане! Я приніс вам сорок талерів за вашо-
го коня.

ФАУСТ. За сорок не віддам,— якщо він тобі подобається, давай п'ят-
десят, та й квит.

БАРИШНИК. На жаль, мосьпане, більше не маю. (До Мефістофеля.)
Благаю, закиньте слівце за мене.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Прошу вас, віддайте йому коня. Він чесний хлопець,
до того ж бідний: ні дружини, ні дітей!

ФАУСТ. Гарзд, лавай свої гроші.

Баришник віддає Фаустові гроші.

Мій слуга передасть тобі коня. Але я мушу сказати тобі дещо,
перш ніж ти одержиш його: ні в якому разі не в'їжджай на нім
у воду.

БАРИШНИК. Як, пане, він зовсім не п'є води?

ФАУСТ. Та ні, воду він п'є, але не в'їжджай на нім у воду: можеш
скакати на ньому де завгодно, стрибати через огорожі й рови —
тільки не здумай у воду заїжджати.

БАРИШНИК. Гарзд, пане. (Убік.) Ну, тепер я забезпечений і не
розстанусь із своїм конем, хай мені дають хоч два рази по сорок
талерів! А якщо він до того ж і баский, я славно зароблятиму на
життя! Круп у нього гладенький, як вугор. Ну, з богом. Мосьпане,
тож нехай ваш слуга приведе коня до мене, тільки, слухайте,—
якщо кінь захворіє, чи там що, можна, я принесу вам його сечу,
щоб ви подивилися, в чім справа?

ФАУСТ. Геть звідси, негіднику! Я тобі коновал, чи що?

Баришник виходить.

О, хто я є? Засуджений на смерті!
Фатальні строки до кінця підходять;
В думках моїх невіру сіє відчай...
Втечу я в сон спокійний від страждань.
Христос наш милосердний — він прийшов
До злодія, розп'ятім на хресті.
Поринь у сон, забудь думки свої...

Засинає у своєму кріслі.

Вбігає БАРИШНИК, весь мокрий, зчиняє лемент.

БАРИШНИК. Гай-гай! Оце так доктор Фастіан, хай йому дідько! Сам
доктор Лопес¹ ніщо в порівнянні з ним: дав мені таке проносне,

¹ Доктор Лопес, придворний лікар королеви Єлизавети. Був страчений за спробу отруїти королеву за дорученням іспанського двору.

що пронесло мене на сорок талерів — тільки я їх і бачив! Та і я віслюк нівроку! Казав же мені — не в'їжджай у воду, а я подумав: значить, мій кінь має якісь надзвичайні властивості, що їх від мене хочуть приховати, — і, мов дурний хлопчисько, заїхав у глибокий став на околиці міста! Ще й до середини не дістався — а мого коня і слід пропав, сиджу сам на оберемку сіна: ледь не втопився. Але я цього доктора будь-що знайду, і свої сорок талерів поверну, — а ні, то хай стерезеться: дорого йому обійдеться той кінь! Еге, ось і його слуга. Гей, ти, штукарю! Ану, кажи, де твій пан?

МЕФІСТОФЕЛЬ. У чому справа, шановний? До нього зараз не можна.

БАРИШНИК. Але мені конче потрібно з ним поговорити!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Послухайте, він міцно спить. Зайдіть іншим разом.

БАРИШНИК. Або я поговорю з ним негайно, або поб'ю вікно над його головою!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Кажу тобі, він не спав вісім днів.

БАРИШНИК. А хоч би й вісім тижнів, — однак мені треба поговорити з ним!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Подивись, ось він, спить без задніх ніг.

БАРИШНИК. Ага, ось де він. Благослови вас господь, докторе, пане доктор, пане доктор Фауст! Сорок талерів, сорок талерів за оберемок сіна!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Він тебе не чує. Переконався?

БАРИШНИК. О-го-го! Гей, го-го! *(Кричить йому на вухо.)* Як, ти не хочеш прокидатися? Не піду, доки не розбуркаю тебе! *(Тягне Фауста за ногу і відриває її.)* Горе мені! Я загинув! Що мені робити?

ФАУСТ. О, моя нога, моя нога! Мефістофелю, поклич стражників! Моя нога, нога!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Ах ти, негіднику! Ану, пішли у в'язницю!

БАРИШНИК. Боже мій, мосьпане, відпустіть мене! Я дам вам ще сорок талерів!

МЕФІСТОФЕЛЬ. Де вони?

БАРИШНИК. Не маю при собі. Ходімо до заїжджого двору, і я віддам гроші.

МЕФІСТОФЕЛЬ. Забирайся, та хутчіш.

Барिशник утікає.

ФАУСТ. Що, пішов? Щасливої дороги! У Фауста нога знов на місці, а барिशник одержав за свої клопоти оберемок сіна. А ця вихватка коштуватиме йому ще сорок талерів!

Входить ВАГНЕР.

Ну, Вагнере, які в тебе новини?

ВАГНЕР. Магістре, герцог Ангальтський щиро запрошує вас до себе.

ФАУСТ. Герцог Ангальтський! Це людина гідна поваги — і я не буду скирарю, покажу йому своє мистецтво. Ходімо до герцога, Мефістофелю.

Виходять.

Сцена XII

Входять ГЕРЦОГ АНГАЛЬТСЬКИЙ, ГЕРЦОГИНЯ, ФАУСТ і МЕФІСТОФЕЛЬ.

ГЕРЦОГ. Запевняю вас, магістре Фауст, ви зробили нам велику приємність.

ФАУСТ. Мій милостивий володарю, я надзвичайно радий, що догодив вам. Але, можливо, мадам не дуже сподобалось? Я чув, що вагітним жінкам завше хочеться чогось особливого — що ви бажаєте, мадам? Тільки скажіть мені — і матимете все, що вам заманеться.

ГЕРЦОГИНЯ. Я дуже вдячна, добрий пане доктор. Справді, коли ви так люб'язно хочете втішити мене, не буду приховувати бажання мого серця: якби тепер було літо, а не січень — середина зими, — я б не воліла кращик ласощів, ніж блюдо стиглого винограду.

ФАУСТ. О, мадам, це суцзя дрібниця! Мефістофелю, швидко! (*Мефістофель виходить.*) Якби ваше бажання було й набагато складніше, я однаково б здійснив його, аби вам догодити.

Входить МЕФІСТОФЕЛЬ з виноградом.

Ось і виноград, мадам. Будьте ласкаві, покуштуйте.

ГЕРЦОГ. Слово честі, докторе, мені не втямити, як це вам удалося роздобути виноград у січні, посеред зими!

ФАУСТ. З дозволу вашої світлості, земна куля відповідно до пір року ділиться на два кола; таким чином, коли у нас зима, то на протилежному колі — літо, наприклад, в Індії, Сабей та в інших країнах, далі на Схід; отже, я з допомогою спритного духа, як бачите, доставив сюди виноград.

ГЕРЦОГИНЯ. Повірте, магістре, це найкращий виноград, який я колинебудь куштувала в житті.

ФАУСТ. Вельми радий, що він вам так сподобався.

ГЕРЦОГ. Мадам, проведіть нас до покоїв і там належно винагородіть цього вченого мужа за ту велику доброту, яку він виявив до вас.

ГЕРЦОГИНЯ. З превеликим задоволенням, мій владарю. Все життя пам'ятатиму гречність доктора.

ФАУСТ. Уклінно дякую вашій світлості.

ГЕРЦОГ. Отже, магістре, йдіть за нами — вам належить винагорода.

Сцена XIII

Входить ВАГНЕР.

ВАГНЕР.

Сконає, певно, пан мій незабаром —
Мені віддав усе своє добро...
Хоча, була б година смертна близько,
Навряд щоб у студентськім товаристві
Так Фауст веселився і пиячив —
Ось і тепер у них бенкет бучний,
Такий, якого Вагнер і не бачив.
Тс-с! Йдуть. Скінчилась, певно, учта.
Виходять.

Сцена XIV

Входять ФАУСТ, СТУДЕНТИ і МЕФІСТОФЕЛЬ.

1-й СТУДЕНТ. Шановний докторе Фауст, після розмови з вами про прекрасних дам, про те, яка жінка у світі була найгарнішою, ми дійшли згоди, що красунею з красунь була Єлена Грецька, — отже, шановний докторе, якщо ви покажете нам ту незрівнянну богиню Еллади, ми будемо вам вельми вдячні.

ФАУСТ.

Панове,
Я впевнений, що ваша дружба — щира,
І я не маю звички відмовляти
Проханням тих, хто щиро мене любить.
Тож зараз ви побачите Єлену,
Еллади найпрекраснішу красуню,
В такій же величі, як і тоді,
Коли Паріс із здобиччю своєю
До Дарданії морем плив бурхливим.
Тепер мовчіть, щоб не накликають лиха.

Лунає музика. Сценою проходить ЄЛЕНА.

2-й СТУДЕНТ.

Слабкий мій розум надто, щоб воздати
Хвалу красі, що світ заповонила.

3-й СТУДЕНТ.

Не дивно, що вели війну жорстоку
Аж десять років греки за красуню,
Чия краса небесна незрівнянна.

1-й СТУДЕНТ.

Ми бачили природи справжнє диво.
Взірець неперевершений краси —
Тепер ходімо. А за це діяння
Хай славен буде Фауст на віки!

Студенти виходять.

Входить СТАРИЙ.

СТАРИЙ.

О Фаусте, якби я тільки міг
Тебе на путь спасіння повернути,
Де б досягнув ти вищої мети,
Що дасть тобі блаженство вічне в небі!
Ти серце пошматує своє і кров
Пролий свою, змішай її із слізьми,—
Сльозами каяття в ділах своїх,
Таких брудних, бридких і відворотних,
Що сморід їх твій дух занастив
Гріхами й лиходійствами страшними,
Які не зніме жодне співчуття,
Лише Христа незмірне милосердя
Своєю кров'ю змити їх спроможне.
О, де я? Що накоїв я, нещасний?
Я проклятий! Я проклятий навек —
Зневірся, Фаусте, і в розпачі умри!
Я чую голос пекла громовий,
Він кличе: «Фаусте, настав твій час!»
І Фауст йде на кару справедливу.

ФАУСТ.

МЕФІСТОФЕЛЬ дає йому кинджал.

СТАРИЙ.

Стій, Фаусте! Спиши безумний крок!
Дивись! Ширяє над тобою ангел
Із келихом, що повен благодаті,—
Твою він душу окропить пропашу.
Благай про милосердя, геть зневіру!

ФАУСТ.

Мій любий друже, як слова твої
Розраджують мою страждальну душу!
Залиш мене — дай час на самоті
Поміркувати про гріхи мої.

СТАРИЙ.

Гаразд, я йду, але болю серцем,
Щоб дух твій безпорадний не загинув.

Виходить.

ФАУСТ.

Проклятий Фаусте, де милосердя
Ти знайдеш? Каюсь я — і зневіряюсь,
Двобій у грудях — благодаті й пекла.
Що вдіяти, щоб утекти від смерті?
Ти зрадник! Твою душу забираю
Я за непослух владарю моему!
Зречись! Бо розірву тебе на шмаття!

МЕФІСТОФЕЛЬ.

ФАУСТ.

Благаю, заступись, щоб твій володар
Простив мені мою зарозумілість!
А я готовий знов своєю кров'ю
Потвердити обітницю йому.

МЕФІСТОФЕЛЬ.

Тоді клянись негайно з щирим серцем,
Щоб не накликати на себе лиха.

ФАУСТ устромляє кинджал собі в руку й пише кров'ю на папері.

ФАУСТ. Благаю, друже, покарай старого
Всіма нещастями, що є у пеклі,—
ЛЕДЬ я Люцифера не зрікся.
МЕФІСТОФЕЛЬ. У вірі він твердий, і я не зможу
Торкнутися його душі — лиш тіла,
Й пуття із цього вийде небагато.
ФАУСТ. Дозволь мені одне просити в тебе —
Щоб ти погамував жагу сердечну
Мою, віддав мені в коханки ту,
Що бачив я — Єлену сонцесяйну;
Її любов солодка пригасила б
Думки мої зрадливі й помогла
Обітницю Люциферу тримати.
МЕФІСТОФЕЛЬ. Бажання це та й інше будь-яке,
Я виконаю, не змигнувши оком.

Входить ЄЛЕНА.

ФАУСТ. Ось те лице, що судна в путь пустило
Й стрімкі спалило вежі Іліона!
Твій поцілунок дасть мені безсмертя!
Уста її звільнили з тіла душу —
Вона летить! Верни її, Єлено!
Я житиму в твоїх устах, в них — небо,
А все, що не Єлена, — прах і тлін.
Парісом буду я, і за любов
Хай замість Трої Віттенберг зруйнують.
На герць з нікчемним Менелаєм вийду,
Твоїми кольорами свій шолом
Прикрашу; зраню у п'яту Ахілла
І повернусь до тебе за цілунком.
О, ти прекрасніш за нічний ефір,
Одягнений в красу тисячозору;
Блискучіша, ніж сяючий Юпітер,
Який прийшов до бідної Семели¹;
Ще чарівніша, ніж монарх небесний
В обіймах Аретузи голубої²,—
Ти, тільки ти одна моя кохана!

Виходять.

Сцена XV.

Входить СТАРИЙ.

СТАРИЙ. Нещасний Фаусте, слабка людино!
Твоя душа зріклася благодаті,
Злякавшись суду вишого судді!

¹ Семела (міф.) — земна кохана Зевса (Юпітера). Давши Семелі клятву виконати будь-яке її бажання, Юпітер змушений був на її прохання з'явитися у всій своїй величчі. Побачивши його в громах і блискавках, Семела згоріла.

² Аретуза (міф.) — німфа, яку Артеміда перетворила на струмок, щоб врятувати від переслідувань річкового бога Алфея.

Входять ДИЯВОЛИ.

Гординою своєю перевірить
В горнилі дух мій хоче Сатана:
Хай буде іспит цей во славу бога!
О, нице пекло! Переможе віра
Моя твоїх поплічників проклятих:
Дивись, дивись,— з яким презирством небо
З поразки клятих ворогів сміється!
Геть, пекло!
Звідси злину я до бога!

Виходять: дияволи в один бік, Старий — в інший.

Сцена XVI

Входить ФАУСТ із СТУДЕНТАМИ.

ФАУСТ. Гай-гай, панове!

1-й СТУДЕНТ. Що засмучує Фауста?

ФАУСТ. О мій милий співмешканцю! Якби я весь час жив з тобою, тоді жив би й досі! А тепер я засуджений на вічну муку. Дивіться, дивіться: він іде!

2-й СТУДЕНТ. Що Фауст хоче цим сказати?

3-й СТУДЕНТ. Здається, через самотність він захворів на якусь дивну хворобу.

1-й СТУДЕНТ. Якщо це так, ми знайдем лікарів, які зцілять його. Нема чого боятися — це всього-на-всього пересит.

ФАУСТ. Пересит смертними гріхами, які згубили моє тіло й душу.

2-й СТУДЕНТ. І все ж, Фаусте, зверни свій погляд до бога: пам'ятай, що милосердя бога незмірне.

ФАУСТ. Але злочини Фауста непростенні — змій, що спокусив Єву, може сподіватися на спасіння, Фауст — ніколи. О, панове, вислухайте мене терпляче — і не здригніться, почувши мою мову! Хоч серце моє завмирає і тріпоче при думці, що протягом тридцяти років я тут вивчав науки, — проте краще б мені ніколи не бачити Віттенберга, не прочитати жодної книги! А через ті дива, які я творив — свідок тому вся Німеччина, так, і весь світ, — через ті дива я позбавлений Німеччини і світу, і самих небес, небес, де

божий престол, трон блаженних, царство радості,— і тепер я приречений на вічне перебування в пеклі, так, у пеклі! Навіки в пеклі! Любі друзі, що стане з Фаустом, засудженим до вічних мук у пеклі?

3-й СТУДЕНТ. І все ж, Фаусте, надійся на бога.

ФАУСТ. На бога, від якого Фауст відступився? На бога, якого Фауст неславив?! О, боже мій, ридання душать мене, але диявол сушить мої сльози! О, він відбирає в мене мову! Я простягнув би руки до небес, але, дивіться, вони хапають мене за руки,— вони тримають їх!

УСІ. Хто, Фаусте?

ФАУСТ. Люцифер і Мефістофель. О друзі, за своє мистецтво я віддав їм душу!

УСІ. Бог забороняє!

ФАУСТ. Так, господь не велить, проте Фауст зробив це: за двадцять чотири роки суєтних насолод Фауст віддав вічну радість і блаженство! Я написав розписку власною кров'ю — термін сплив, наближається час відплати — і він скоро прийде по мене і потягне до пекла!

1-й СТУДЕНТ. Чому Фауст не сказав нам про це раніше, аби богослови помолилися за нього?

ФАУСТ. Я збирався зробити це не раз, але диявол погрожував, що рсзірве мене на шматки, якщо я згадаю бога; що заволодіє моїм тілом і душею, якщо я хоч раз прислухаюсь до слова божого, — а тепер уже надто пізно! Друзі, залиште мене, щоб не загинути разом із Фаустом.

2-й СТУДЕНТ. О, як нам врятувати Фауста!

ФАУСТ. Не турбуйтеся мною, — рятуйте себе, йдіть.

3-й СТУДЕНТ. Бог укріпить мене — я залишаюся з Фаустом.

1-й СТУДЕНТ. Не спокушай бога, любий друже, — ходімо з нами до сусіднього покою і там помолимося за Фауста.

ФАУСТ. Так, моліться за мене, моліться! І хоч який би галас ви почули, не йдіть сюди, бо ніщо не врятує мене!

2-й СТУДЕНТ. Молись, і ми молитимемося, аби господь змилостився над тобою.

ФАУСТ. Прощайте, друзі... Якщо доживу до ранку, то завітаю до вас; якщо ж ні, — значить, Фауст у пеклі!

УСІ. Прощай, Фаусте!

Студенти виходять.

ФАУСТ.

О Фаусте,
Тобі годину залишилось жити,
А потім... Потім лиш прокляття вічне!
О сфери неба, зупиніться, щоб
Спинився час, і північ не настала!
Природи світле око, не заходь, —
Хай буде вічний день чи ця година
Хай стане роком, місяцем, — хоч днем,
Щоб душу врятував я каяттям!
O lente, lente currite noctis equi!¹
Та рухаються зорі, час біжить,

¹ «О коні ночі, стиште, стиште біг!» Овідій (лат.).

Годинник б'є — диявол зараз прийде,

І згину я. До тебе, боже, прагну!

О, хто це тягне вниз мене?

Дивись!

Струмиться кров Христа в небесній тверді!

Одна краплина врятувала б душу

Мою загиблу — навіть півкраплини!

О мій Христосе!..

Не шматуйте серце

Мені за те, що кликав я Христа!

Не відступлюсь!..

Люцифере, о, зглянься!..

Де ж кров? О, зникла! Подивись: господь,

Простерши руку, брови гнівно супить!

Нехай впадуть на мене грізні скелі,

Аби від гніву божого сховались!

Ні! Ні!

Вже краще провалитися крізь землю —

Розсунься, земле! Ні, вона не прийме...

Ви, зорі, під якими я родився,

Які судили пекло й смерть мені,

Здійміть мене, немов туман примарний,

В утробу киньте хмарам ненаситним,

Щоб згодом вивергли вони в повітря

Мої останки із димучих паш,

А дух мій вознесли в небесну твердь!

Годинник вибиває пів на дванадцятьу ночі.

Ще півгодини! Скоро все мине!

О боже!

Якщо спасти не хочеш мою душу,

Тоді, благаю іменем Христа,

Який мою вину спокутав кров'ю, —

Моїм стражданням поклади кінець:

Хай в пеклі буду тисячі років,

Сто тисяч — тільки б потім врятуватись!

О, душам проклятим нема спасіння!

Чому я не створіння без душі?

Чому, чому душа моя безсмертна?

Якби ж був правдою перехід душ,

Як вірив Піфагор, душа б моя,

Злетівши, поселилась у тварині —

Вони щасливі, бо коли помруть,

Їх душі розчиняються безслідно;

Моя ж для мук пекельних буде жити!

Прокляття тим, хто народив мене!

Ні, ні, себе й Люцифера клени,

Який тебе позбавив благодаті!

Годинник вибиває північ.

Він б'є! Перетворись в повітря, тіло,

Люцифер-бо тебе потягне в пекло.

Грім і блискавки.

Душа! О, стань краплинами води,

Кань в океан, щоб не знайшли ніколи!

Мій боже! боже! Не дивись так гнівно!
Гадюки! Змії! Не душіть мене!
Згинь, пекло! Пріч, Люцифере, о, пріч!
Я книги всі спалю! О! Мефістофель!..

Дияволи виходять з Фаустом.

Входить ХОР.

ХОР.

Зламалась віть, яка б могла цвісти,
Згоріла гілка лавра Аполлона,
Що в цім ученім мужі проростала,
І Фауст в пекло кинутий назавжди.
Дивіться, мудрі, на його падіння,
Дивуйтеся страшним його діянням
І силі розуму, що спокусила
Його іти супроти сил небесних.

Кінець.

*З англійської переклав
Євген КРИЖЕВИЧ*

Гравюра Х в. Р. Рембранта «Фауст викликає духа».